

Система і структура східнослов'янських мов: До 85-річчя з Дня народження доктора філологічних наук, професора М.Я. Брицина: Зб. наук. Праць. – К.: Знання України, 2008. – С.141 – 151.

ІЛОКУТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МОВЛЕННЯ УЧАСНИКІВ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ (НА МАТЕРІАЛІ МОВЛЕННЯ СУДДІВ)

Однією з найактуальніших проблем сучасної лінгвістики є дослідження дискурсів різних типів: політичного (П. Серіо, І.В. Ковалевська, І.В. Стецула, Г. Крес та ін.), наукового (Г.М. Яворська, Е. Хесс-Литіч, Р. Стрільманн та ін.), медичного (Р. Відеман, А. Цикурел), національного (А.М. Баранов, Е. Берендт, Н. Діттмар та ін.) тощо. Привертає увагу дослідників і юридичний, зокрема судовий дискурс (Д. Майлард, Р. Водак, О.С. Александров), який відрізняється від інших тим, що регламентується не лише мовними та соціальними нормами, а й правовими. Це, з одного боку, робить мовленнєві дії учасників судового дискурсу більш прогнозованими, а з другого – ускладнює комунікацію необхідністю дотримуватися букви закону. Чи не найважче за таких обставин доводиться суддям, адже вони повинні правильно і законно організувати власне мовлення та мовлення інших учасників судового процесу. Цим визначена практична потреба у дослідженнях особливостей організації комунікативного процесу в судовому засіданні, ефективність якого великою мірою залежить від уміння служителів Феміди реалізувати у власному мовленні закони права, закони мови і закони спілкування.

Прилюдне мовлення, зокрема й у залі суду, ускладнюється тим, що вимагає постійного самоконтролю, уміння швидко відреагувати на ситуацію, блискавично сформулювати мету наступної власної фрази і дібрати такі мовні засоби, які якнайліпше сприяли б її реалізації. Усе це чи не найбільше стосується мовлення судді. Отже, досить цікавою і

малодослідженою проблемою правничої лінгвістики, якої ми маємо намір торкнутися, є виявлення та дослідження ілокутивних характеристик мовлення суддів – прагматичного компонента змісту висловлення, що відбиває мету (комунікативну установку) мовця.

Судді чи не найбільше потерпають від не уваги лінгвістів, які чомусь вважають активними комунікантами зацікавлених учасників судового процесу, тобто тих, хто, реалізуючи принцип змагальності українського судочинства, в ході судових слухань чинять комунікативний вплив на інших зацікавлених і незацікавлених учасників судового дискурсу, зокрема й на суддів, з метою переконати їх у слушності власного бачення проблеми, що стала об'єктом судового розгляду, визначити ступінь вини обвинуваченої особи, обрати міру покарання тощо. Однак комунікативна функція судді є пріоритетною. По-перше, саме суддя (голова в судовому засіданні) відповідно до чинного законодавства повинен організувати судовий дискурс. Це передбачено ст. 162 Цивільного процесуального кодексу України («Головуючий керує судовим засіданням, спрямовуючи судовий розгляд на забезпечення повного, всебічного і об'єктивного з'ясування обставин справи, усуваючи з судового розгляду все, що не має істотного значення для вирішення справи, а також забезпечує належний виховний рівень судового процесу... Головуючий вживає необхідних заходів до забезпечення в судовому засіданні належного порядку» [13]) та ст. 260 Кримінально-процесуального кодексу України («Головуючий в судовому засіданні керує судовим засіданням, спрямовуючи судове слідство на забезпечення здійснення сторонами своїх прав, усуває з судового слідства все те, що не стосується розглядуваної справи, і забезпечує належний високий рівень судового процесу» [4]). По-друге, судді мають низку привілеїв порівняно з іншими учасниками процесу, наприклад, ставити запитання для уточнення і доповнення відповідей свідка, підсудного та потерпілого протягом усього їх допиту (ст. 300, 303,

308 КПК України). Ці правові засади визначають особливості комунікативної поведінки суддів, зокрема й ілокутивні характеристики їх мовлення, і перш за все ілокутивну силу.

Дж.Р. Серль виділяв такі типи висловлень за ілокутивною силою: асертиви («мы сообщаем другим, каково положение вещей» [8, 194]), директиви («мы пытаемся заставить других совершить нечто» [8, 194]), комісиви («мы берем на себя обязательство совершить нечто» [8, 194]), експресиви («мы выражаем свои чувства и отношения» [8, 194]), декларативи («мы с помощью высказываний вносим изменения в существующий мир» [8, 194]). І.П. Сусов дещо конкретизував цю класифікацію. Він, аналізуючи інтенційний (ілокутивний) компонент як один з головних у комунікативно-прагматичній структурі висловлення [9, 8], виділив такі типи комунікативних актів за ілокутивною силою: 1) акт констатації (чи ствердження) певного реального стану речей (констатив, асертив); 2) акт спонукання співрозмовника до вчинення певних дій (директив); 3) акт запиту у співрозмовника інформації, якої не вистачає (інтеррогатив, квестив, еротетив); 4) акт обіцянки (комісив); 5) акт вираження свого ставлення до співрозмовника й урегулювання взаємин з ним (експресив); 6) акт проголошення змін у статусі співрозмовника чи іншого учасника комунікативної ситуації волею мовця, наділеного відповідними повноваженнями (декларатив) [10]. Усі ці ілокутивні характеристики по-різному виявляються в комунікативних актах суддів залежно від регламентацій процесуального законодавства та рівня професійної компетенції самого судді. Д. Вандервекен виділив шість компонентів у ілокутивній силі: ілокутивна мета, спосіб її досягнення, пропозиційний зміст, підготовчі умови й умови щирості, показник щирості. Аналіз мовлення суддів за окресленими показниками дозволить встановити якість організації комунікативного процесу в судовому засіданні, виявити позитиви та прорахунки у мовленні професійних

учасників судового дискурсу, вплив цих чинників на якість ухвалених рішень.

Асертиви є чи не найуживанішими в судовому дискурсі, адже «каждая из сторон, преследуя в споре о праве противоположный интерес, стремится объяснить свое поведение с человеческой, жизненной точки зрения и с этих позиций создает и поддерживает тот или иной словесный образ ситуации, подлежащий юридической квалификации» [2, 95]. Однак це стосується передусім мовлення зацікавлених учасників судового дискурсу, які ставлять собі за мету навести якомога більше аргументів на підтвердження власної правової позиції в конкретному судовому процесі, та незацікавлених учасників (свідків, експертів), завданням яких є поінформувати суд про відомі їм факти, що стосуються справи. Отже, у першому випадку ми маємо справу з переконанням, яке полягає в наведенні аргументів, які б довели або спростували відповідне положення. С.І. Недашківська справедливо зауважує, що «локалізован данный вид в основной части (середине) речи и характерен для таких тематических блоков, как "Анализ собранных по делу доказательств", "Юридическая квалификация преступления", "Индивидуализация", "Соображения о мере наказания" (Следует оговориться, что тот или иной вид речевого воздействия присутствует во всей речи в целом, в каждой его композиционной части. Мы выделяем лишь те, для которых определенный вид является основополагающим, первичным). В данных аргументативных блоках автором рассматриваются и анализируются материалы дела, раскрывается или цитируется содержание конкретных статей УК, приводятся показания свидетелей, очевидцев, данные экспертизы и т.д. По большому счету все это уже известно составу суда, так как именно судьи являются теми, на кого прежде всего направлен убеждающий эффект речи, однако в зависимости от того, кем произносится речь, адвокатом или прокурором, информация предстает в несколько измененном виде» [6].

Слід зауважити, що тут ідеться переважно про наведення фактів, невідомих комусь із учасників процесу або присутніх в залі суду. У цьому виді комунікації актуалізується фактор адресата: «В силу своей специфичности данный речевой жанр имеет четырех адресатов (состав суда, процессуальный противник, подсудимый, граждане, присутствующие в зале), поэтому характер информативного воздействия для каждого из них будет различным. Так, что касается судей, подсудимого и оппонента судебного оратора, то для них информирование не является принципиально новым, так как данные участники процесса в той или иной степени уже знакомы с обстоятельствами дела. Новизна информации для них может заключаться в оценке дела говорящим, в интерпретации уже известных фактов с точки зрения позиции, занимаемой оратором. Что же касается граждан, присутствующих на судебном разбирательстве, представителей прессы, а также присяжных заседателей, то для данных участников уголовного процесса информативное воздействие проявляется в полном объеме, поскольку они, как правило, не знакомы с материалами дела заранее» [6].

Аналіз асертивних комунікативних актів свідчить, що судді є не стільки їх продуцентами, скільки реципієнтами, адже всі учасники судових слухань відповідно до чинного процесуального законодавства зобов'язані звертатися до суддів і наводити інформацію, яка сприяла б ухваленню справедливого рішення. У мовленні суддів асертивні висловлення реалізуються лише в підготовчій частині судового засідання під час перевірки явки учасників судового розгляду, роз'яснення перекладачеві його обов'язків, оголошення складу суду і роз'яснення права відводу, роз'яснення свідкові та потерпілому їх прав і обов'язків тощо. Асертивні висловлення також використовуються відповідно до норм статті 178 Цивільного процесуального кодексу на початку розгляду справи по суті: «Розгляд справи по суті починається доповіддю одного з суддів» [13],

напр.: На розгляді Верховного Суду знаходиться справа за скаргою довіреної особи в єдиному загальнодержавному виборчому окрузі кандидата на пост Президента України Юценка Віктора Андрійовича Катеринчука Миколи Дмитровича на бездіяльність Центральної виборчої комісії, дії по встановленню результатів повторного голосування з виборів Президента України 24 листопада 2004 року та на рішення про оголошення Президентом Віктором Януковича. В указаній скарзі мова йде про порушення принципів, засад виборчого процесу при повторному голосуванні з виборів Президента України 21 листопада 2004 року в територіальних округах, які знаходяться в Донецькій та Луганській областях. Разом з тим грубі системні порушення принципів, засад виборчого процесу при повторному голосуванні мали місце в територіальних округах, які знаходяться в інших областях, зокрема в Запорізькій, Харківській, Миколаївській, Одеській, Дніпропетровській, а також в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, що підтверджується поясненнями і доказами, які додаються до матеріалів справи. Отже, вказані в поясненнях факти системного і грубого порушення принципів і засад виборчого процесу при повторному голосуванні з виборів Президента України 21 листопада 2004 року в територіальних округах в Запорізькій, Харківській, Миколаївській, Одеській, Дніпропетровській областей, а також в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь з огляду на значну кількість виборців, які проживають на їх території, не дають можливості достовірно встановити результати волевиявлення виборців в цілому у єдиному загальнодержавному виборчому окрузі. Вказаний висновок підтверджується Постановою Верховної Ради України від 27 листопада 2004 року «Про політичну кризу у державі, що виникла у зв'язку з виборами Президента України». Так, в пункті 1 указаної Постанови Верховна Рада України як єдиний загальнодержавний представницький

орган в Україні постановила: «Визнати недійсними результати повторного голосування з виборів Президента України 21 листопада 2004 року, що відбулося з порушенням виборчого законодавства і не відображає повною мірою волевиявлення народу». Крім того, слід зазначити, що вимоги, викладені в пунктах 3, 4 резолютивної частини скарги слід обґрунтовувати діями конкретних членів дільничних виборчих комісій, які передбачені статтею 158 Кримінального кодексу України. Отже, у разі залишення вимог в редакції, викладеній в скарзі, необхідним є встановлення в даній справі фактів, вчинення яких є злочинами. Однак відповідно до вимог частини 1 статті 62 Конституції України особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути підданою кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. На підставі викладеного та відповідно до статей 8, частина друга статті 124 Конституції України, статей 99, 103, 235, 243 з значком 10 Цивільного процесуального кодексу України, пункту 5 статті 94, пункту 1 статті 96 Закону України «Про вибори Президента України» змінює вимоги скаржника, а саме викладає їх у наступній редакції: 1) визнати дії Центральної виборчої комісії по встановленню результатів голосування з виборів Президента незаконними, а протокол Центральної виборчої комісії про результати повторного голосування з виборів Президента України від 24 листопада 2004 року недійсним, скасувати постанову Центральної виборчої комісії від 24 листопада 2004 року № 1264 «Про результати виборів Президента України 21 листопада 2004 року та обрання Президента» як незаконну; 2) скасувати постанову Центральної виборчої комісії від 24 листопада 2004 року № 1265 «Про оприлюднення результатів виборів Президента» як незаконну; 3) встановити, що факти системного грубого порушення принципів і засад виборчого процесу при повторному голосуванні з виборів Президента України 21 листопада 2004 року є такими, що

унеможлиблюють достовірно встановити результати волевиявлення виборців у єдиному загальнодержавному виборчому окрузі по виборах Президента України; 5) визнати обраним Президентом України кандидата, який за підсумками голосування від 31 жовтня 2004 року набрав найбільшу кількість голосів виборців; 6) постановити окрему ухвалу про незабезпечення Центральною виборчою комісією принципів виборчого процесу, закріплених у статті 11 Закону України «Про вибори Президента України», та порушення конституційних прав громадян, закріплених у статтях 3, 5, 6, 8, 21, 38, 55, 69, 81, 103 Конституції України, які є несумісними з основними принципами діяльності Центральної виборчої комісії, зазначеними в статті 2 Закону України «Про Центральну виборчу комісію», направити окрему ухвалу Президенту України та Верховній Раді України для вжиття заходів на усунення порушень Центральної виборчої комісії шляхом припинення повноважень всіх її членів. Заява підписана довіреною особою в єдиному загальнодержавному виборчому окрузі Катеринчуком. Питомою ознакою асертивних актів у судовому дискурсі є їх докладність, адже в суді факти повинні бути викладені так, щоб кожне висловлення всіма учасниками процесу було сприйняте однозначно (саме так, як його розуміє мовець).

Асертиви можуть стосуватися суті справи, що розглядається судом (як у наведеному вище прикладі), та процесуальних дій учасників дискурсу, напр.: [голова в судовому засіданні:] *Суд може задавати [запитання] [вставка наша. – О.Д.] в любий момент.*

Асертивні акти реалізуються і на тих етапах судових слухань, де в мовленні суддів домінують інші види комунікативних інтенцій, наприклад, під час розгляду справи по суті, коли відбувається вивчення матеріалів справи і, відповідно, судді реалізують інтеррогативні або директивні висловлення. У таких ситуаціях використовуються асертиви-тлумачення з відповідними лексичними маркерами, напр.: 1) [представник скаржника:]

Ваша честь, відповідаючи на Ваше запитання, якщо Ви звернули увагу, мої пояснення стосувалися пункту першого і пункту другого зазначених змін. [Суддя:] Тобто Ви надаєте право іншим представникам давати пояснення (використано асертивний маркер тлумачення тобто); 2) [представник скаржника:] Відповідаючи на запитання суду, я зазначив, що мої пояснення стосуються пункту першого і пункту другого вимог, викладених у скарзі. Питання, яке зараз задається, стосується пункту третього цих вимог. Якщо суд буде наполягати, я можу свою думку висловити, але... [Суддя:] Будь ласка, слідує питання. Це означає про те, що він не може відповісти. Різновидом асертивів є тлумачення висловлення учасника судового дискурсу йому самому, напр.: [суддя:] Шановний представник, не треба коментувати: всім зрозуміло. Ви хочете з'ясувати, на якій правовій підставі він стверджує те, що він говорить. Для чого нам коментувати, скільки представників чи народних депутатів голосувало за цей закон? Нам це все відомо; [зацікавлений учасник процесу:] ...по-друге, я ще раз звертаю Вашу увагу на те, що зараз, даючи пояснення, я торкався лише питання першого і другого, а весь час представники ЦВК і представники зацікавленої особи задають питання по інших блоках. Колега Полудьонний, який спеціально підготував пояснення з цього питання, буде готовий ґрунтовно і чітко відповісти на всі ваші запитання з цього приводу. Якщо є потреба знов-таки далі... [Суддя перебиває доповідача:] Ну, будь ласка, Ви відповіли, що я не можу на це питання, буде відповісти слідує. Такі асертиви-тлумачення зазвичай вживаються в директивних контекстах, які мають на меті виправити помилку, якої припустився співрозмовник. Це відрізняє їх від власне асертивів і дозволяє визнати слухність того, що О.О. Селіванова, слідом за Дж. Остіном, виділяє їх як окремий тип мовленнєвих актів – експозитив («тип мовного акту за ілокутивною силою; згідно з класифікацією Дж. Остіна, є виявом пояснення, доведення, визнання, припущення, тлумачення» [7, 139]).

Тлумачення фактів, що мають юридичне значення, має бути максимально об'єктивним. Однак судді у таких мовленнєвих актах іноді вдаються до суб'єктивних оцінок, напр.: [представник заявника:] *Шановний Роман Михайлович, скажіть, будь ласка, чи має право Центральна виборча комісія розглядати те... ті питання, які не проголосовані у порядку денному? Це стосовно шістдесят чотири звернення.* [Суддя:] *Будь ласка.* [Представник заявника:] *Шановний високий суд, якщо буде думка високого суду про те, що відповідь... моя відповідь на це питання необхідна для того, щоб встановити об'єктивно і неупереджено обставини цієї справи, я можу дати відповідь, але я привертаю увагу вашого суду, що шановний представник Центральної виборчої комісії просить мене виконувати повноваження Конституційного Суду України: надати тлумачення закону.* [Суддя:] *Ні. Роман М..., мова не йде про це. Ставиться питання, чи мала право Центральна виборча комісія розглядати скарги, тоді коли це питання не внесене у порядок денний? От, я так зрозумів.* Такі формулювання не можна вважати неприпустимими, однак вони є некоректними, особливо з боку голови в судовому засіданні, оскільки він, відповідно до норм процесуального законодавства, має забезпечувати об'єктивність судового розгляду.

Аналіз прикладів дозволяє стверджувати, що, на відміну від виступів зацікавлених учасників судового дискурсу, у виступах суддів практично не представлені ствердження та заперечення як види асертивних висловлень, а використовується лише констатація, метою якої є інформувати слухачів, та тлумачення, покликане пояснити, конкретизувати інші висловлення. Не реалізуються в асертивних висловленнях суддів сугестивні засоби впливу на аудиторію. Інформація переважно стосується фактичних обставин справи, з'ясованих до початку судових слухань, і нормативної бази. Такі висловлення зазвичай не є спонтанними, вони готуються заздалегідь і

читаються. Цим зумовлені особливості їх мовного оформлення:

- 1) використання мовних засобів, типових для офіційно-ділового стилю;
- 2) часте використання термінів (переважно юридичних) та номенклатурних назв;
- 3) домінування складних речень;
- 4) вживання логічних зв'язок, типових для вираження причинно-наслідкових зв'язків;
- 5) дотримання норм української мови (зрідка трапляються орфоепічні, акцентуаційні та граматичні огріхи);
- 6) рубрикація тексту (номери рубрик озвучуються, а самі рубрики оформляються відповідними інтонаціями).

Оскільки судді згідно з чинним законодавством зобов'язані організувати судовий процес, у своєму мовленні вони часто використовують директиви, які реалізуються по-різному, залежно від особливостей відповідного етапу слухань. Аналіз матеріалу дозволяє виділити такі типи директивів:

- 1) ухвали суду, що мають зобов'язальний, дозвільний або рекомендаційний характер, напр.: *...судова палата ухвалила: з урахуванням обсягу змінених вимог та підстав заявленої скарги надати представникам ЦВК і представникам зацікавленої особи строк для вивчення матеріалів справи після оголошення в сьогоднішньому засіданні перерви до завтра до десяти годин, розгляд справи продовжити; в задоволенні клопотання про виклик голів територіальних виборчих комісій в якості свідків відмовити;*

- 2) етикетно-ритуальні висловлення, напр.: *Будь ласка, представник заявника, вам слово; Будь ласка, представники зацікавленої особи, у Вас запитання... [є] (вставка наша. – О.Д.); Будь ласка, сідайте;*

- 3) директиви, що стосуються з'ясування обставин справи, напр.: *...для того, щоб ми конструктивно розглядали цю справу, необхідно визначитися одному із вас (з представників заявника), визначитися з предметом розгляду (у вас шість пунктів ось, так?) і чітко назвати обставини, якими ви обґрунтовуєте кожен пункт вимоги, а потім ми будемо перевіряти ці обставини, з'ясовувати ці обставини;*

4) висловлення, покликані організувати судовий процес, вилучати з нього все, що не стосується справи. Такі директиви можуть мати прохальний, напр.: *Пане Коноваленко, я би Вас просив не коментувати відповідь; Будь ласка, ви конкретно відповідайте*, чи категоричний характер, напр.: *Ну, не потрібно це нам коментувать. Будь ласка, Ви задавайте питання* (зауваження такого змісту суддя робить не вперше у ході слухань, на що вказує вживання частки *ну*, порядок слів у реченні та відповідні емоційні інтонації), що, однак, не впливає на особливості дотримання тих настанов, які реалізуються за допомогою таких висловлень.

Усі директивні висловлення за характером бажаних чи необхідних дій можна поділити на два типи:

1) спонукання до вчинення чи припинення певних дій, напр.: *Будь ласка, ще запитання; Прошу ще раз помітити вимогу, яка у пункті третьому змінених вимог. Іде мова про факти чи факти, які мають юридичне значення?*; [Голова в судовому засіданні надає слово колезі:] *Будь ласка, Микола Іванович.* [Суддя говорить, однак голос його звучить надто тихо, тому що не увімкнутий мікрофон. Голова в судовому засіданні нагадує колезі про необхідність його увімкнути:] *Мікрофон. Мікрофон!*

2) спонукання до корегування дії, напр.: *Будь ласка, Ви конкретно відповідайте: Ви маєте зараз інформацію про те, яка була кількість нерозглянутих скарг, чи не маєте* (суддя перебив того, хто давав відповідь на запитання, тобто чинив відповідну дію, щоб відкоригувати її).

На особливості формулювання директивних висловлень у ході судового слухання впливає комунікативна ситуація – якщо йдеться про повторювані застереження, настанови, заборони, суддя може не називати дію, яку потрібно чи непотрібно вчинити, а вживає лише лексичний маркер директивності, напр.: *Пане Охендовський, я Вас би просив ще раз...* (ідеться про прохання не коментувати відповіді інших учасників судового

процесу на запитання, що ставилися представником заявника) При цьому важливу роль відіграють паралінгвістичні засоби спілкування. У наведеному прикладі інтонація незавершеності висловлення супроводжується логічним наголосом на фрагменті «ще раз». Ще однією особливістю таких повторюваних директивів є зростання ступеня їх категоричності, пор.: 1) *Пане Коноваленко, я би Вас просив не коментувати відповідь*; 2) *Пане Охендовський, я Вас би просив ще раз...* 3) *Я Вас втретє попереджую. Ну, це не дискусія і не клуб дискусійний, де можна ставити питання, уточнювати, а потім ще раз коментувати. Ви задавайте конкретне питання, і чекаємо всі відповіді. Тому що, якщо ми так далі будемо йти по цьому шляху, то до Нового року будемо розглядати справу. По суті ставте питання. Цікаво, що зі ступенем категоричності директивів змінюється інтонаційний малюнок висловлювань: якщо у другому висловленні, як уже зазначалося, реалізуються інтелектуальні інтонемами, то в третьому – домінують емоційні. Беручи до уваги, що така інтонаційна емоційність супроводжує не менш емоційний зміст (як у третьому прикладі), доводиться констатувати, що, очевидно, судді мають недостатньо правових засобів впливу на учасників судових слухань, адже самої лише цитованої вище норми ст. 162 Цивільного процесуального кодексу України замало для того, щоб реально вплинути на порушників процесуальних норм.*

На мовному рівні директиви виражаються за допомогою спеціальних маркерів:

1) імперативні висловлення з дієсловом-присудком у формі наказового способу, напр.: *Почекайте, одну секундочку* [висловлення вжито у значенні «зупиніться»] [примітка наша. – О.Д.]. *Вам конкретно було задано питання, і ви конкретно давайте на нього відповідь*;

2) використання у висловленнях лексем зі значенням *просити, наказувати, зобов'язувати, забороняти* тощо, напр.: *Я би попросив якимсь*

чином помінятись чи, може...; Микола Іванович, прошу Вас мати терпіння. Окреслені лексеми можуть виконувати функцію предиката модусу в об'єктно-з'ясувальних висловлень, де пропозитивний елемент описує дію, яку реципієнт має виконати;

3) риторичні запитання з директивним значенням, напр.: *Для чого нам коментувати, скільки представників чи народних депутатів голосувало за цей закон? Нам це все відомо;*

4) директиви можуть виражатися засобами, типовими для інших ілокутивних актів. Так, розповідні речення з дієсловом присудком у формі дійсного способу (переважно минулого часу першої особи однини чи множини), напр.: [суддя:] *Я Вам дав право задати запитання.* [Зацікавлений учасник процесу:] *Дякую. Останній вопрос.* Такі директиви мають високий ступінь категоричності й використовуються в ситуаціях емоційної напруги учасників спілкування, викликані їх конфронтацією. У наведеному фрагменті діалогу про це свідчить помилка, якої припустився один з комунікантів, а саме: перехід з однієї мови на іншу, до якої він більше звик або яка є його рідною мовою. Такі висловлення є яскравим прикладом нетотожності ілокутивної сили та ілокуції. Якщо брати до уваги, що «розмежування ілокуції й ілокутивної сили є важливим у непрямих мовленнєвих актах, що характеризуються імпліцитною ілокутивною силою (буквальним і справжнім наміром мовця) й експліцитною ілокуцією змісту висловлення (*Я б на вашому місці зробив це* – імпліковано ілокутивну силу погрози, у мовленнєвому акті представлено ілокуцією інформування)» [7, 175], можна констатувати, що за ілокутивною силою такі акти є директивами, а за ілокуцією – асертивами. Такий прагматичний злам робить непрямі мовленнєві акти лінгвістично аномальними, а з погляду норм мовленнєвого етикету не зовсім коректними, оскільки у них занижений показник щирості. Описане явище потребує окремого дослідження, яке повинне проводитися з

урахуванням тверджень про те, що «успешное понимание косвенных речевых актов зависит от правильного предположения относительно авторской интенции, построенного на очевидных речевых сигналах» [5, 205].

Іншим прикладом нетотожності ілокуції та ілокутивної сили є висловлення з дієсловом-присудком у формі умовного способу є спеціальним засобом вираження асертивів. Однак у мовленні суддів вони використовуються як ввічливий директив, напр.: *Шановний представник, я би хотів би звернути Вашу увагу на що. На те, що ці питання, які Ви ставите, вони повинні бути направлені не для Вас, для Вашого з'ясування, Вашого бачення, а на те, щоби судді орієнтувались в тому, про що йде мова* ≈ 'Ставте питання, направлені на те, щоби судді орієнтувались в тому, про що йде мова'.

Зважаючи на те, що судовий дискурс є усним, а «в усному мовленні контекст і ситуація впливають на значення цілого повідомлення і семантику кожної окремої одиниці» [1, 193], у функції директивів можуть виступати неспецифічні мовні одиниці. Наприклад, етикетні формули «дякую» та «будь ласка» можуть вживатися у значенні «зупиніться» або «продовжуйте / говоріть тощо» відповідно, напр.: [суддя:] *У Вас є запитання?* [Зацікавлений учасник процесу:] *Так, Ваша честь, у мене три запитання.* [Суддя:] *Будь ласка.*

Найактивніше у мовленні суддів використовуються інтеррогативи. «У ході судового слідства реалізується найпростіша форма діалогу, коли його ініціатор задає програму розвитку спілкування, його інтенцію, формулюючи запитання, а другий учасник комунікації розвиває таку програму, даючи відповідь. Від уміння учасниками судових слухань, які відповідно до процесуальних норм мають право ставити запитання в судовому засіданні, формулювати питальні висловлення залежить якість дослідження матеріалів справи, встановлення істинності фактів, що стали

об'єктом розгляду, прозорість та об'єктивність провадження справи в суді» [3, 96-111]. Особливості використання інтеррогативів у судовому дискурсі описані у цитованій вище публікації, тому в статті ми не будемо зосереджувати увагу на цьому типі ілюктивних актів.

Експресиви «є виявом привітання, співчуття, ставлення, вибачення, подяки, побажання» [7, 139]. У судовому дискурсі, особливо у мовленні суддів, експресивні акти реалізуються вкрай рідко. Однак іноді експресиви трапляються, щоправда, переважно у ситуаціях, які стосуються не розгляду справи по суті, а зовнішніх чинників організації судового засідання, напр.: [голова в судовому засіданні:] *Ну, ви вибачайте за такі умови.* У мовленні зацікавлених учасників процесу експресиви реалізуються частіше, переважно як реакція на мовленнєві дії суддів (наприклад, вибачення як реакція на зауваження судді).

Відповідно до чинного законодавства судді наділені повноваженнями впливати на статус інших учасників судового процесу, тому в кожному судовому процесі використовуються декларативи, щоправда, по-різному, залежно від типу судового процесу. У процесах, що розгортаються відповідно до норм цивільно-процесуального права, судді визначають статус учасників процесу, напр.: *Визначити суб'єктом оскарження Центральну виборчу комісію, а в якості зацікавленої особи – Януковича Віктора Федоровича.* У кримінальних справах декларативи також можуть стосуватися визнанням особи винною / невинною, засудженою, підозрюваною тощо, напр.: *Вирок Запорізького районного суду Запорізької області від 23 вересня 2004 р. щодо П. змінити – виключити призначене йому покарання на підставі ч.4 ст. 70 КК України і вважати П. засудженим за ст. 364 ч.2 КК України на 5 (п'ять) років позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади, пов'язані з організаційно-розпорядчими функціями, строком на 1 рік і на підставі ст. 75 КК України звільнити засудженого від відбування покарання з*

випробуванням протягом встановленого однорічного іспитового строку [11]; Вважати Реву Є.Я. засудженим на підставі ст. 42 КК України 1960 р. за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 141, ч. 2 ст. 142 КК України 1960 р., на п'ять років позбавлення волі з конфіскацією всього майна [12].

Мовлення суддів за ілокутивними характеристиками є багатограним, однак процесуальне законодавство та особливості комунікативної поведінки учасників судового процесу визначають часту реалізацію в ньому директивів, декларативів, інтеррогативів та асертивів і майже цілковиту відсутність експресивів і комісивів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 334 с.
2. Губаева Т.В. Язык и право. Искусство владения словом в профессиональной юридической деятельности. – М.: Норма, 2004. – 160 с.
3. Доценко О.Л. Техніка формулювання запитань у судовому дискурсі (на матеріалі справ, що розглядалися судовою палатою у цивільних справах Верховного Суду України) // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Зб. наук. праць. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова., 2006. – Вип. 2. – С. 96 – 111.
4. Кримінально-процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] // “Експерт-Юрист”: Інформаційно-правова бібліотека. – Розробка компанії “Експерт-Софт”: www.expertsoft.com.ua, support@expertsoft.com.ua. – К.: ООО ПА “Высокие технологии”, 2003. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – Системні вимоги: Pentium-100; 32 Мб RAM; CD-ROM Windows 98/2000/NT/XP.
5. Лазуткина Е.М. Иллокуция // Культура русской речи: Энциклопедический словарь-справочник. – М.: Флинта: Наука, 2003. – С. 205 – 206.
6. Недашковская С.И. Оценочное воздействие в судебной речи [Электронный ресурс] // “Юрислингвистика-5: Юридические аспекты языка и лингвистические аспекты права”. – Режим доступа: <http://irbis.asu.ru/mmc/juris5/r4.ru.shtml>.
7. Селіванова Олена. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
8. Серль Дж.Р. Классификация речевых актов // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVII. Теория речевых актов. – М.: Прогресс, 1986. – С. 170 – 195.

9. Сусов И.П. Прагматическая структура высказывания // Языковое общение и его единицы: Межвузовский сборник научных трудов. – Калинин: Изд-во Калинин. ун-та, 1986. – С. 7 – 11.
10. Сусов И.П. Введение в теоретическое языкознание [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://homepages.tversu.ru/~ips/1_04.html>.
11. Ухвала від 10 лютого 2006 р. у справі за клопотанням заступника прокурора Запорізької області, внесеним поданням п'яти суддів, про перегляд в порядку виключного провадження вироку Запорізького районного суду Запорізької області від 23 вересня 2004 р. щодо П. [Електронний ресурс] // Верховний Суд України. Інформаційний сервер. – Режим доступу: <<http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/657C1D14F4D154B6C225719300225DD1?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=657C1D14F4D154B6C225719300225DD1&Count=500&>>.
12. Ухвала від 18 березня 2005 р. у справі за клопотанням прокурора, внесеним за поданням п'яти суддів Верховного Суду України, про перегляд у порядку виключного провадження судових рішень, постановлених щодо Р. [Електронний ресурс] // Верховний Суд України. Інформаційний сервер. – Режим доступу: <<http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/8E61E7D0554D3B3C3257091004120F9?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=18E61E7D0554D3B3C3257091004120F9&Count=500&>>.
13. Цивільний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] // “Експерт-Юрист”: Інформаційно-правова бібліотека. – Розробка компанії “Експерт-Софт”: www.expertsoft.com.ua, support@expertsoft.com.ua. – К.: ООО ПА “Высокие технологии”, 2003. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – Системні вимоги: Pentium-100; 32 Мб RAM; CD-ROM Windows 98/2000/NT/XP.